Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

Političko-pravni i zakonski položaj Grada Sarajeva u sistemu lokalne samouprave u Bosni i Hercegovini: mogućnosti reforme nadležnosti i teritorijalne organizacije: Grad Sarajevo_reforma nadležnosti i teritorijalne organizacije

Pejanović, Mirko

2022-11-28

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

https://bastina.anubih.ba/items/07f0122d-6c91-49ca-a5aa-099af00c1f3e

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

https://bastina.anubih.ba/

DOI: 10.5644/PI2022.204.05

REKONFIGURACIJA URBANOG SARAJEVA. OD AGONISTIČKOG PLURALIZMA PREMA DRUŠTVENOJ KOHEZIJI

Pavle Mijović[1]

Sažetak: Rad naslovljen *Rekonfiguracija urbanog Sarajeva. Od agonističkog pluralizma prema društvenoj* koheziji artikulira se u dva međusobno povezana dijela. Prvi dio rada, na temelju saznanja iz urbane sociologije, bavi se društvenom perspektivom grada, koja se otkriva kao posebnost ljudskog udruživanja te je vezana za specifičnu formu života. Etnoteritorijalna destrukcija grada, koja je obilježila devedesete godine, redefinira sveobuhvatne ljudske odnose narušavajući izvorne urbane dinamike. Unatoč tome, gradovi nisu reducirani na monolitne konstrukcije ekskluzivnog, već ostaju "depoziti antropološkog sjećanja" te su vezani, riječima Bogdana Bogdanovića, "za bolji dio ljudskog bića".
Drugi dio rada tematizira agonistički pluralizam te pripadajuće izazove urbane i političke kohezije. Polazimo od sintagme "političko Sarajevo", koja, uz ostale konotacije, izražava skepsu u mogućnost urbane i društveno-političke kohezije. Posljednji dio rada konfrontira dva modela, deliberativnu demokraciju i agonistički pluralizam, kao modele koji mogu potaknuti povoljne dinamike za razvoj društvene kohezije te predlažemo transformiranje i rekonfiguriranje konfliktnih dinamika u neke od oblika društvene kohezije.

Ključne riječi: Sarajevo – agonistički pluralizam – društvena kohezija – rekonfiguracija urbanog

Uvod

Konfiguracija je višeznačan termin koji ukazuje na način na koji su povezani dijelovi neke cjeline. S prefiksom "re-", kako je i vidljivo iz naslova rada koji slijedi, namjera nam je ponuditi konceptualni okvir o tome kako "ponovo" posložiti dijelove koji čine jedan grad, u našem slučaju Sarajevo, urbanim. Urbanost, koja će relativno često biti spominjana u tekstu, što je i očekivano prilikom tematiziranja nekog od aspekata grada, ne shvaćamo dualistički, kao klasično suprotstavljanje pojma *urbanitas* onom *rusticitas*, koje datira još iz rimske civilizacije, već naprosto kao jedan nešto složeniji

[1] Katolički bogoslovni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Josipa Stadlera 8, 71000 Sarajevo, pavlemc@gmail.com

oblik ljudskog udruživanja. Jedna od takvih složenijih formi ljudskog života uspješno je, i relativno harmonično, egzistirala u Gradu Sarajevo, ako gledamo samo recentniju povijest, unutar nešto manje od pola stoljeća. Strane su nam idealizacije prošlosti, stoga kad govorimo o uspješnosti jedne složenije forme ljudskog života, one urbane, svjesni smo i generalne otuđenosti ljudi, fragilnosti ljudskih odnosa, vlastitih egzistencijalnih drama unutar urbane pozornice i širih društvenih dinamika. No, svjesni smo također kako su kohezivne dinamike postojale u Sarajevu na gotovo paradigmatski način, te su se u javnoj sferi manifestirale u mnogo formi od kojih je svaka svjedočila o, jednostavno rečeno, povezanosti ljudi. Devedesete su disruptivno djelovale na sve oblike društvene kohezije, što je i poprilično očekivano, budući da rat, svaki, degenerativno djeluje na sve forme ljudske povezanosti. Je li moguće konfliktni i agonistički model koji se profilirao ratnih i poratnih devedesetih transformirati u neku od formi društvene kohezije?

Naša metodološka opcija sastoji se u teoretskom određivanju društvene dimenzije grada te povezanog načina života, iz perspektive urbane sociologije. I teoretski okvir dobro portretira napetosti i kontradikcije koje se susreću u urbanim sredinama, posebice iz perspektive načina i forme života pojedinca u jednom takvom urbanom okviru. Etnoteritorijalni model, koji često dominira bosanskohercegovačkim javnim diskursom, uništavajući heterogenost i pluralnost, izrazito je nepovoljan za urbane dinamike te se opravdano pitati, na tragu misli Bogdana Bogdanovića, posjedujemo li još "vještinu čitanje gradova" koja omogućuje razvoj umijeća "zajedničkog, kolektivnog ispisivanja gradova"? Rad koji slijedi pokušava ponuditi jedan hermeneutički ključ kolektivne akcije ispisivanja gradova zajedničkim sadržajem, ne apstrahirajući od konfliktnih i agonističkih modela, ali transformirajući ih u jedan prihvatljiv i stabilniji okvir, onaj društvene kohezije.

Društvena perspektiva grada. Teorija, kontekst i destrukcija

Društveni aspekt gradskog života

Kada bismo prosječnog sugovornika zamolili da nam ponudi jednu okvirnu definiciju grada i urbanog života, vjerojatno bi njegov odgovor kombinirao spominjanje određene geografske i povijesne odrednice i uvide iz ekonomije i političke znanosti. *Geografska odrednica*, koja definira ili određuje teritorij samog grada, i nastanak i evolucija grada u vremenu – *povijesna dimenzija*, pozicioniraju nastanak i razvoj grada u prostoru i vremenu. *Ekonomski i*

politički aspekt, koje ovdje shvaćamo kao direktno usmjeren na javnu sferu, određuju sadašnjost, a dijelom skiciraju i budućnost svakog grada. Upravo je od ovakvih intuitivnih postavki krenuo Louis Wirth, sociolog i pionir urbane sociologije, konstatiravši kako je grad potrebno promatrati kao poseban oblik ljudskog udruživanja (Wirth, 1938: 3-4). Novina koja izbija iz Wirthovog pristupa može se koncizno objasniti kao shvaćanje da se sociološka relevantnost grada nalazi u uvjetima društvenog života (engl. *conditioning factors in social life*) (Wirth, 1938: 6). Dakle, ne radi se prvenstveno o kombinaciji gore spomenutih odrednica (geografske, povijesne, ekonomske i političke), već gradove karakterizira posebnost ljudskog udruživanja unutar "trajne naseobine društveno heterogenih individua" (Wirth, 1938: 8).

Wirth razvija svoje teze vežući urbanizam za način života (engl. *mode of life*), kojemu se može pristupiti iz tri međusobno povezane perspektive. Prva je, očekivano, ona *fizička*, koja upućuje na strukturu jednog grada, a bazira se na populaciji, tehnologiji te ekološkom redu. Čini nam se gotovo kao kuriozitet da je netko krajem tridesetih godina prošlog stoljeća već dovodio ekologiju u korelaciju s urbanim načinom života, temom koja će tek poprilično kasnije postati agendska. Urbani način života vezan je također za *čitav sistem društvenih institucija* te tipičan uzorak društvenih odnosa. Treći aspekt Wirth veže za *skup stavova i ideja* prisutnih u različitim formama društvenog ponašanja (Wirth, 1938: 18-19). Fokusirat ćemo se upravo na ovaj treći aspekt urbanog načina života motivirani činjenicom kako artikulacija različitih skupa stavova i ideja unutar jedne urbane javne sfere pokazuje sve kompleksnosti s kojima se urbana struktura susreće. Upravo shvaćanje grada kao društvenog entiteta (engl. *city entity*) posjeduje važnost ne samo iz teoretske perspektive već i one prakseološki orijentirane, a vezane za mnoge urbane kompleksnosti koje doživljavamo iz individualne perspektive poput planiranja grada, gradske administracije, prijevoza i sl. (Wirth, 1938: 24).

Lewis Mumford, još jedan sociolog urbanizma, u svom poznatom djelu *Kultura gradova* predstavlja razvojnu logiku gradova, od onih srednjovjekovnih, zatim gradova za čiju je ekspanziju zaslužna industrijalizacija te na kraju suvremenih megalopolisa. Svjestan kako je razvojna logika gradova slijedila većinom ekonomske interese, on predlaže jednu ažuriraniju razvojnu logiku – onu društvenu. Stoga analizira društveni koncept grada, koji mu služi da nadiđe često dominantan model pristupa gradovima, a koji je fokusiran isključivo na fizički aspekt grada. Pod pojmom fizički misli se na materijalni aspekt grada u gotovo nebrojenim manifestacijama, poput infrastrukture, prostora, ekonomskih i drugih dinamika. Navedeno predstavlja i iz

suvremenog pristupa urbanim sredinama gotovo dominantan aspekt. Naime, nije teško prepoznati u bosanskohercegovačkom kontekstu kako se političke agende na različitim razinama (mjesna zajednica, općina i sl.) temelje na razvoju materijalnih aspekata grada. Iako takav pristup često dovodi do površne banalnosti, primjerice javna inauguracija sanitarnog čvora ili asfaltiranje površinskog dijela neke lokalne prometnice koji je predstavljen kao jedan od važnijih infrastrukturnih elemenata, ipak nije moguće zanemariti važnost fizičke rejuvenacije gradskih elemenata. Mumford smatra kako je sociološku analizu potrebno usmjeriti i prema društvenom konceptu grada i pripadajućim društvenim funkcijama, a na samo gradu kao pukoj fizičkoj činjenici (Mumford, 2010: 543).

Mumford će jasno sintetizirati svoju poziciju rekavši kako je "Grad povezani zbir primarnih grupa i veza s određenim ciljem: prva grupa, poput porodice i komšiluka, zajednička je svim društvima, dok je druga specifična odlika gradskog života" (Mumford, 2010: 544). Ovakve teze odražavaju odnos između privatne sfere u koju su pojedinci uronjeni, a oblikuju im život, poput obitelji ili susjedstva te javne sfere. Upravo gradski život u ovom kontekstu, susreta privatne i javne sfere, zadobiva političke konotacije, u smislu komunikacije pojedinca unutar jedne heterogene javne sfere koje posjeduje svoje vlastite logike i zakonitosti. Grad, u svom potpunom značenju, ističe Mumford, "podrazumijeva geografsko čvorište, ekonomsku organizaciju, institucionalni proces, teren za društveno djelovanje i estetski simbol kolektivnog jedinstva" (Mumford, 2010: 544). Dinamike grada, unutar gore prikazanog okvira, karakterizirane su društvenom dramom koja je inherentna svim socijetalnim dinamikama. Drama o kojom Mumford progovara očituje se kroz konfliktne dinamike pojedinaca, događaja i grupa unutar jednog točno određenog prostora. No, konfliktne dinamike nisu ovdje shvaćene defetistički, već predstavljaju jedan raznovrstan i mnogostran život, pojednostavljeno rečeno – pluralan (Mumford, 2010: 545).

Grad se u svom društvenom aspektu može opisati kao poseban okvir koji je usmjeren na stvaranje i diferenciranje prilika za običan život i značajnu kolektivnu dramu (Mumford, 2010: 545). Drama o kojoj govorimo vezana je za konfliktan odnos primarnih ljudskih asocijacija (plemena, obitelji, skupina prijatelja) s onim sekundarnima, funkcionalno povezanim oko jednog cilja. U kontekstu gradova, navedena drama dovodi do napuštanja jednostavne svijesti, koju obilježava visok stupanj povezanosti, lojalnosti i emocionalnog sadržaja i uzdizanje do građanske svijesti koju karakterizira "dinamički ekvilibrij sila" (Mumford, 2010: 546). Iako razliku između primarnih i sekundarnih

društvenih grupa, pogotovo u društvima poput bosanskohercegovačkog, ne treba promatrati isključivo binarno, nije se teško složiti s Mumfordom kako su najuzvišenije funkcije grada vezane za "svrsishodne veze i racionalne ciljeve" sekundarnih grupa (Mumford, 2010: 546). Američki autor smatra kako se tu temeljno radi o harmonizaciji vlastitog identiteta sa širim dinamikama, koja je vrlo turbulentan proces, kojemu prethodi vlastiti lom (sam će navesti u hiljadu dijelova), kako bi se onda "svaki djelić sposobnosti" pomiješao s drugim djelićima, stvorivši novu i dodanu vrijednost. Izbjeći ćemo psihologiziranje te ćemo navedeni lom promatrati kao plod susreta konkretnog pojedinca s jednim novim složenim kontekstom. Budući da je *Kultura gradova* ugledala svjetlo dana 1938., smatramo kako je dovoljno podsjetiti na primjerice opise iz književnosti o susretnu pojedinaca iz ruralnijih ili perifernih krajeva s modernim gradovima u nastajanju, koji su bili prisutni u književnosti tih godina, a koji svjedoče dramu susreta s novim i nepoznatim. Zanimljivo bi bilo promatrati sve faze razvoja Sarajeva (Žuljić, Čengić i Čakarić, 2015) i tražiti posebnosti njegovog načina života unutar povijesnog okvira, no to nadilazi temu i metodološku opciju ovog rada.

Etnoteritorijalna destrukcija grada

Prethodne generalne uvide iz urbane sociologije potrebno je dijelom rekalibrirati kako bi adekvatnije odgovorili na izazove s kojima se suvremeno Sarajevo susreće. Godine 1986., kada se sam grad Sarajevo nalazi još gotovo na vrhuncu razvoja, Robert David Sack objavljuje knjigu *Human Territoriality: Its Theory and History* u kojoj, kombinirajući uvide iz nekoliko disciplina, povijesti, sociologije i antropologije, analizira kategorije vremena i mjesta unutar jedne geografske stvarnosti. Koristeći kategoriju teritorijalnosti, nešto specifičniji kako geografski tako i politički element, Sack ju shvaća kao "temeljnu geografsku odrednicu utjecaja i moći", koja "uspostavlja temeljnu poveznicu između društva, prostora i vremena" (Sack, 1986: 216). Teritorijalnost ne odražava isključivo primordijalne instinkte, Sack demantira shvaćanje teritorijalnosti kao agresivnog instinkta koji karakterizira animalni svijet (Sack, 1986: 2, 21), već se radi o strateškom stvaranje *logike prostora* koja definira društvenu organizaciju te kao takva, očekivano, vrši utjecaj na ljude, stvari, odnose (Sack, 1986: 216). Teritorijalnost, ističe Sack, predstavlja "komponentu moći", koja "stvara i održava jedan geografski kontekst preko kojega doživljavamo iskustvo svijeta dajući mu značenje" (Sack, 1986 219). Sam autor se u svom radu referira na američke modele teritorijalizacije

te one Katoličke Crkve (Sack, 1986: 92-96; 127-168), te se stoga očekivano ne referira na jedan specifičan kontekst koji obrađujemo, onaj postsocijalistički prožet etničkim napetostima. Ipak, širina i pedantnost teoretskog okvira koji donosi kao da opisuje i događaje devedesetih, vezane prvenstveno za stvaranje *logike prostora*, te utjecaj moći na oblikovanje percepcije, pa i one teritorijalne. Naime, držimo kako postoji podudaranje između Sackove teorije s iskustvom devedesetih godina vezanih za teritorij. Uz poznatu karakteristiku rata kao borbe za teritorij, iskustvo devedesetih pokazalo je još dijaboličniju manifestaciju ratovanja, koja se sastojala u redefiniranju logike prostora. Prostor postaje shvaćen kao mjesto isključivanja, brutalne ili pak suptilnije ekskluzije pojedinaca iz sfere javnog prostora. Prostorna logika, inducirana ratnim djelovanjem i zagovarana banalnom, ali galvanizirajućom retorikom, manifestirala se u nebrojenim nehumanim formama. Etničko čišćenje je prostorno usmjereno, lokalizirano, te predstavlja redefiniranja same logike prostora. Mnoge genocidne radnje i sam genocid primjeri su koji pokazuju svu nehumanost kreiranja nove teritorijalne logike prostora. I iz ustavne perspektive, entitetska podjela na vrlo rigidan i krut način pokazuje spomenutu logiku prostora.

Etnoteritorijalna logika prostora, kako smo već dijelom i naznačili, može uzeti oblike koji variraju od etničkog čišćenja, "humanog preseljenja" pa sve do genocida. Realnosti su to, koje su poznate iz ratnog konteksta devedesetih. Adam Moore donosi, na nešto precizniji i artikuliraniji način, četiri oblika ostvarivanja etno-teritorijalnih ideja. *Diskurzivan oblik* se odnosi na razne oblike etnonacionalnog govora i markiranja prostora; *utjelovljen* – na svakodnevno sudjelovanje u javnoj sferi; dok je *materijalni oblik* vezan za urbicid, a kasnije i osmišljavanje infrastrukture i prostora. Završni oblik onaj je *institucionalnog tipa*, a sastoji se u inkorporiranju etnoteritorijalnih načela u političke strukture. (Moore, 2016: 95) Svjestan je Moor kako se navedeni etnoteritorijalni načini ne može striktno analitički odijeliti, misli se na to da su svi aspekti međusobno povezani, no da ipak predstavlja dobru početnu točku pristupa problemu (Moore, 2016: 95-96). Za našu temu, koja je vezana za same urbane dinamike, čini nam se najzanimljiviji materijalni način, koji i sam Moore veže za ideje Martina Cowarda, prisutne u djelu *Urbicide. The politics of Urban Destruction.* Unutar zanimljivog djela, koje se najvećim dijelom inspirira na rat u Bosni i Hercegovini, posebno nam je zanimljiv dio u kojemu se urbicid veže za ubijanje heterogenosti (Coward, 2009: 72). Samo pojam heterogen posjeduje više semantičkih nijansi, no, čini nam se da je Cowardovo značenje najbliže onom različitosti. Na ovom tragu autor

konstatira kako atak na urbanu infrastrukturu predstavlja destrukciju uvjeta mogućnosti heterogenosti. Pojednostavljeno, želju za destrukcijom svih različitosti koje su se u mnogim oblicima manifestirale u urbanim i drugim sredinama (Coward, 2009: 73; Toal i Dahlman, 2011; Martín-Díaz, 2021).

Destrukcija urbanog dinamizma. Bogdan Bogdanović o gradovima

Grad i smrt, prva od *Tri ratne knjige* Bogdana Bogdanovića (2008), dovodi u korelaciju urbani dinamizam sa smrti, tim ultimativnim oblikom već spomenute destrukcije različitosti. Bogdanovićevo djelo je zasićeno konkretnim iskustvom, antropološki je intonirano s fokusom na većinom urbane dinamike. Stoga on neizbježni tijek koji "prati fizičku i prostornu dekompoziciju grada" promatra u kontekstu prekida komunikacije "između čovjeka i sredine u kojoj se našao" (Bogdanović, 2008: 26). Logika prostora koja se profilirala devedesetih godina prošlog stoljeća disruptivno je djelovala na sve oblike komunikacijske aktivnosti (međuljudske, institucionalne, obiteljske i sl.), a također je dovela do komunikativne disrupcije između čovjeka i sredine u kojoj se našao. Fraktura između antropoloških dimenzija i sredine, pojednostavljeno mjesta ili teritorija unutar kojega se živjelo, predstavlja jedan egzistencijalno težak izazov za pojedinačne egzistencije. Gubitak familijarnosti svakodnevnog života uslijed primjerice destrukcije jednog grada, poput Sarajeva, djeluje determinirajući za čitavu jednu generaciju, ponekad u obliku resentimana, ponekad melankolije. I Bogdanović piše o tome kako je grad "složen metaforički sistem", s čime se nije teško složiti budući da grad konkretnom pojedincu predstavlja određeni spektar značenja. A metafore su uvijek vezane za značenje i složenog su tipa, makar u kontekstu u kojemu ih Bogdanović koristi, prvenstveno zato što se radi o značenju koje je produkt interakcije individualnog i kolektivnog, omeđenim, u ovom slučaju, prostorom unutar jednog vremena. Bogdanovićevim riječima, upravo je spomenuti, nazovimo ga semantički aspekt, utkan u najdublje pore civiliziranog čovjeka (Bogdanović, 2008: 29). Grad predstavlja "nenadmašan nanos uspomena", no ne radi se ovdje o monolitnim etnonacionalnim oblicima memorije, već o stvarnosti koji "prevazilazi memoriju samo jedne nacije, rase, jezika" te ih mi "s pravom prihvaćamo kao svoje". Bogdanović se referira na razne faze Beograda (keltska, mađarska, turska), no analogijom je ovo moguće primijeniti i na sve gradove čiju su zbilju obilježile različite društvene faze i institucionalni aranžmani. Gradovi nisu monolitne konstrukcije ekskluzivnog već

"depoziti antropološkog sjećanja" te su vezani, reći će Bogdanović, "za bolji dio ljudskog bića". (Bogdanović, 2008: 29)

Antropološki aspekt, koji Bogdanović humano i studiozno zagovara, vezan je za komunikaciju čovjeka sa sredinom u kojom se nalazi. Vrlo zanimljivo interpretira Aristotelovu metaforu o tome da grad treba biti velik dokle dopire ljudski glas, misleći da komunikativni aspekt i onaj dogovora i sporazuma (Bogdanović, 2008: 31-32). Bogdanović će predložiti razvoj jedne "vještine čitanje gradova" koja omogućuje razvoj umijeća "zajedničkog, kolektivnog ispisivanja gradova" (Bogdanović, 2008: 32).

Agonistički pluralizam i izazovi urbane i političke kohezije

"Političko Sarajevo" – sumnja u urbanu i društvenu koheziju

Gotovo u pravilu glavni gradovi, koji djeluju kao magnet koji privlači populaciju, izloženi su raznim oblicima kritike te često izazivaju rivalitet ostalih gradova. Ponekad se radi o kritici regionalnog tipa koja, iako može biti zaodjenuta u relativno vulgarnu retoriku, ipak posjeduje i poneki suptilniji element. Dovoljno je pomisliti na primjerice izraziti regionalizam Republike Italije i polaritet Sjevera i Juga, koji se često materijalizira u animozitetu Sjevera prema glavnom gradu Rimu. Imajući na umu i povijesni animozitet američkog Sjevera i Juga, ne čude ni u tom specifičnom kontekstu razni geografski animoziteti.

Ponekad se antagonizam prema glavnom gradu javlja iz perspektive tradicionalnog središta (npr. Istanbul, Rio de Janeiro) i novih glavnih gradova, dijelom skrojenih po administrativnim potrebama (Ankara, Brasilia). Jedan ovakav rivalitet kulturnog i birokratskog središta je gotovo samorazumljiv. Klasična sociološka distinkcija između centra i periferije prikladan je mehanizam za promatranje rivaliteta između razvijenijih i onih manje razvijenih središta, te je primjenjiva u gotovo svakoj državi u određenoj mjeri. Kuriozitetan je također španjolski slučaj, polaritet Madrida i Barcelone, glavnog grada izrazito bogate pokrajine, koja motivirana mnogim, etničkim i kulturnim razlozima razvija secesionističke kapacitete u odosu na centralnu vlast. Rivalitet o kojemu govorimo može postojati i u gotovo arhetipskom obliku, primjerice odnos Londona i Pariza koji datira još iz srednjovjekovnih vremena, ali koji je trenutno dominantno financijskog tipa, slično kao i rivalitet Tokija i Singapura. Radi se, mogli bismo rezimirati, o složenim društvenim,

kulturnim, povijesnim, identitetskim i financijskim aspektima rivalstva, koji najčešće ne dolaze sami, već jedni druge prožimaju u većoj ili manjoj mjeri.

Stoga, sasvim je logično da i glavni grad Bosne i Hercegovine, Sarajevo, reflektira slične socijetalne mehanizme. No, u bosanskohercegovačkom slučaju, antagonizam u odnosu na Sarajevo je često prisutan u mnogo manje suptilnoj formi, te zadobiva vulgarne konotacije. Poznate su kvalifikacije o "političkom Sarajevu", koje je u izravnom konfliktu s drugim urbanim središtima, "medijskom Sarajevu", koje nameće svoju agendu ne samo domaćim već i međunarodnim akterima, zatim etikete "službenog Sarajeva" i "Baščaršije". Koloniziranje vlastitim idejama stvarnosti ne odnosi se samo na suvremeni trenutak već i na prošlost. Ako je nekada multikulturalnost i pluralnost karakterizirala Sarajevo, i to je bila "laž i opsjena", kako navodi tekst jedne popularne pjesme. Realnost, jedina relevantna, ona je devedesetih godina, najbliža neposrednom iskustvu i bazirana na "fluidnom strahu (Baumann)", fundirana u ideji etnoteritorijalizma, te Sarajevo drži jednim nemogućim gradom. Svi oni pozitivni momenti iz prošlosti Sarajeva, koji su i danas prisutni i u europskom i svjetskom imaginariju, poput mjesta dodira, kontakta, susreta, gotovo da su poklekli ili su dobrano limitirani destrukcijom devedesetih godina. Bogdanović ukazuje na problematiku jednog ovakvog pogleda, istaknuvši kako:

> Ekscesi nametnutog sećanja, iako po sebi tužni, ne bi bili i tragični da ne podstiču negativnu obradu fakata, omalovažavanje realnih uspomena, tuđih pa i sopstvenih, sve do pokušaja fizičkog zatiranja. […] Bestijalac bi ih rado zamenio sopstvenom protoistorijom. (Bogdanović, 2006: 41).

Čini se stoga kako su i sjećanja na Sarajevo zavađena, koristimo još jednu ideju Bogdana Bogdanovića, a "sve su memorije ravnopravne", istaknuto je uz očitu dozu cinizma (Bogdanović, 2006: 40).

Svi ovi pretpolitički momenti, poput percepcije i sjećanja, koji su prethodno spomenuti, utječu na konfiguraciju raznih slika o političkom Sarajevu generirajući skepsu prema raznim oblicima urbane i društvene kohezije. Mnogi pretpolitički elementi, antropološki gledano, pojedincima predstavljaju važnost, neovisno o tome jesu li realno utemeljeni ili plod subjektivnih percepcija, te su izrazito pogodni za sukcesivnu političku instrumentalizaciju (Aronowitz, 1992). Imajući na umu dozu agresije kojoj je Sarajevo bilo izloženo, izvana i iznutra, ne čudi uopće što su individualna sjećanja nabijena afektima skeptična prema društvenom kohezivnom kapacitetu.

Još jedan aspekt koji je prisutan u pogledu na "političko Sarajevo" uvjetovan je generalnom fragilnosti bosanskohercegovačkih institucija, koje su u velikoj mjeri lokalizirane upravo u Sarajevu. Samorazumljiva je teza kako prostorna blizina moći dovodi do pojačanog političkog utjecaja (Ades i Glaeser, 1995: 198). Stoga se s jedne strane fragilnost i društvena nedovršenost poistovjećuje sa samim Sarajevom, a u prilog tome ide nesuvremena infrastruktura mnogih elementarnih resursa, poput vodoopskrbe, prometnica, javnog prijevoza i sl. Krhkost javne sfere također se poistovjećuje sa samim Sarajevom te, kombinirana s već spomenutim bazičnim slikama, dovodi do jednog poprilično konsolidiranog shvaćanja o nedovršenosti realnog i političkog Sarajeva, u recentnijoj prošlosti, ali i u suvremenom trenutku. Ponekad, i tamošnje politike koje participiraju u vlasti, potvrđuju jedno ovakvo shvaćanje, razvijajući ekskluzivističke politike, promičući predmoderni pogled na dinamike javne sfere i ostale atavizme.

Ovakvi i slični pogledi na Sarajevo, prethodno skicirani, sastoje se, po našem razumijevanju, u stvaranju jednog posve negativnog pogleda prema političkoj i društvenoj koheziji u bosanskohercegovačkom društvu. Nedovršenost glavnog grada, čest diskurs stranaka entnonacionalnog političkog spektra središta izvan Sarajeva, ukazuje i na nemogućnost države kao takve, te je često kritika prema glavnog gradu zapravo odraz centrifugalnih dinamika samog društva, te želje za supstitucijom urbanih dinamika određenim primordijalnim mehanizmima. Stranke deklarativno građanske provenijencije, dijelom centripetalnog karaktera, često nisu u stanju kompleksne dinamike, koje reflektiraju i širi društveni i urbani život, artikulirati na adekvatan način, već pribjegavaju konfliktnim atavističkim rješenjima. Dva spomenuta momenta, intencionalno ili ne, sužavaju sferu urbane i druge kohezije (pripadanje – inkluzija – participacija – prepoznavanje) vezanu za javni prostor i društveno ponašanje (Aelbrecht, Stevens, i Kumar, 2021: 5). Politički atavizmi, neovisno iz kojeg spektra dolaze, razvijaju dekohezivne modele (nepripadanje – ekskluzija – pasivizam – neprepoznavanje), koji su u latentnom sukobu s urbanim dinamikama. U dijelu koji slijedi dat ćemo obrise transformacije ovog, riječima Chantela Mouffea, "agonističkog pluralizma" u jednu urbaniju formu društvene kohezije.

Urbani život. Od agonizma prema društvenoj koheziji

Društvena kohezija upućuje na međupovezanost pojedinaca unutar određenog društva i, iako višeznačan termin, moguće je ekstrahirati njezine tri glavne

dimenzije: *Naglasak na važnosti društvenih odnosa* unutar jedne *geografske odrednice* uz *cilj prema zajedničkom dobru* (Schiefer, i Van der Noll, 2017: 579). Jedno ovakvo shvaćanje sasvim je u skladu s glavnim postulatima urbanog života, koji unutar određenog geografskog okvira usmjerava društvene odnose prema zajedničkom dobru.

Budući da je društvena kohezija, teoretski gledano, poprilično višeznačan pojam, smatramo da je potrebno predstaviti dodatne odrednice kako bi sam pojam bio adekvatnije prikazan. Korisna može biti analiza Jane Jenson, koja nije *en général*, već je vezana za točno određeni grad, u njenom slučaju Ottawu. Jenson na temelju vlastitog istraživanja ekstrahira nekoliko aspekata društvene kohezije kroz multidimenzionalnu prizmu. Naime, društvenu koheziju promatra polazeći od širih društvenih dinamika: 1) *pripadanje / izolacija* koja stavlja u suodnos individualne i kolektivne identitete u odnosu na društvene. Povezana s ovim je i 2) *ekonomska inkluzija / ekskluzija* koja predstavlja konkretan mehanizam društvene kohezije. Mjeri se također stupanj aktivizma u obliku 3) *participacije i angažmana* pojedinaca u javnoj sferi, a s tim je povezan i odnos 4) *prepoznavanja i odbijanja različitosti i pluralizma*, koji je vrlo važan u fragilnim društvima. Stupanj 5) *legitimnosti društvenih institucija* također je uzet u razmatranje, imajući na umu kanadski komunitarni model multikulturalizma (Jenson, 1998: 15).

Društvena kohezija unutar jedne urbane sredine postoji i artikulira se multidimenzionalno, kako spomenute studije i pokazuju. Time se sam fenomen društvene kohezije može nešto adekvatnije obuhvatiti, ali unatoč tome, ostaje veliki izazov detaljnije konceptualizacije društvene kohezije, koje je problematična i akademskom svijetu, ali i kreatorima politika. Upravo *policy-making* pristup, koji društvenu koheziju promatra problemski, u smislu detekcije i odgovora na konkretan problem, potrebuje dodatnu konceptualnu jasnoću. Naime, razvoj politika je u pravilu nemoguć ako preparativne radnje, među kojima je i sama detekcija društvenog problema i konceptualizacija, nisu dobro zahvaćene teoretskim i realnim odrednicama.

Prethodno smo spomenuli Bogdanovićevu referenciju na Aristotelovu metaforu o tome da grad treba biti velik dokle dopire ljudski glas, misleći na komunikativni i aspekt dogovora i sporazuma. No, postoji li danas u gradovima uopće mogućnost ostvarivanja jedne takve komunikacijske forme?

Nešto tehniciziranijim rječnikom moglo bi se istaknuti kako je urbana kohezija uvjetovana deliberativnim kapacitetom jedne sredine za razvoj naprednijih oblika komunikacije. Na tragu Habermasove misli, deliberativna demokracija temelji se na komunikativnom djelovanju raznih društvenih

segmenata s ciljem postizanja javne odluke. I sama etimologija pojma deliberacije (lat. *deliberatio* – "razmišljanje, vijećanje") akcentuira racionalni komunikacijski pristup kojemu je cilj postizanje odluke. U idealnim uvjetima, deliberativni pristup bi bio savršeni pratitelj urbane kohezije. No, iz nešto realnije perspektive, obojene dijelom i ratnim iskustvom devedesetih, čini se kako je ideja "agonističkog pluralizma" koju razvija Chantal Mouffe prikladnija za portretiranje urbane društvene kohezije. Moć i antagonizam nisu eliminirani unutar šire javne sfere, konstatira Mouffe, racionalni konsenzus je otežan, te stoga klasični model "deliberativne demokracije" ne uspijeva razviti adekvatan model demokratskih politika (Mouffe, 1999: 752). Autorica stoga razvija agonistički model demokracije koji predstavlja svojevrsni projekt radikalne i pluralne demokracije (Mouffe, 1999: 753-754). Rezimirajući vlastitu poziciju, Chantel Mouffe ističe kako bi jedan agonistički pristup (grč. *agṓn* – "borba, natjecanje") bio mnogo adekvatniji nego deliberativni posebice što bi se tako izbjegla "esencijalizacija identiteta" te bi se dobio ekvilibriraniji pogled na društvene dinamike, ukazujući na negativne ekskluzivističke dinamike (Mouffe, 1999: 757).

Zaključna razmatranja

Urbana društvena kohezija. Unutar urbanog konteksta društvene kohezije uzimaju se u obzir složene društvene interakcije i kontradikcije (materijalne, ekonomske, političke i kulturne) nudeći urbani odgovor na navedenu problematiku (Miciukiewicz et al., 2012: 1856-1858). Autori predlažu artikulaciju društvene kohezije kroz četiri perspektive:

1. *Socioekonomska perspektiva društvene kohezije: solidarnost nasuprot socijalnoj isključenosti*;
2. *Kultura: zajedničke vrijednosti i izgradnja identiteta nasuprot međukulturnim sukobima*;
3. *Ekologija: Održivost i ekološka pravda;*
4. *Politika: građanstvo i sudjelovanje nasuprot politici elite* (Miciukiewicz et al., 2012: 1859).

Elemente društvene i urbane kohezije koje smo prethodno istakli vjerojatno nije moguće u potpunosti konceptualizirati niti teoretski odrediti. Referiranje na nekoliko modela imalo je cilj ukazati na temeljne aspekte društvene kohezije koje, ako ih već nije moguće teoretski u potpunosti odrediti, ipak moraju biti dio svakog pristupa urbanoj društvenoj koheziji. Uz gore spomenute četiri perspektive, nužno je afirmirati i aspekte poput *pripadanje*

– *inkluzija – participacija – prepoznavanje* koji predstavljaju elementarne sastojke svakog govora o društvenoj koheziji i izvedene prakse. Njihovim negiranjem, poprilično je logično, potaknuto je rađanje društveno dezintegrativnih fenomena najšire vrste. *Urbanitas*, kao vrijednost i stil života, trebala bi afirmirati ove kohezivne aspekte.

Urbanost protiv reduktivne logike prostora. Društveno-kohezivni aspekt Sarajeva, uza sve svoje nesavršenosti i unutarnje kontradikcije, suprotstavlja se logici prostora, plodu etnonacionalnog pogleda na svijet. Samo Sarajevo narušava *reduktivnu logiku prostora*, koja je nasilno, u etnoteritorijalnoj formi, pretendirala uništiti ne samo urbanu već i društvenu heterogenost i pluralnost, redefinirajući odnose među ljudima. Unatoč skepsama prema mogućnosti društvene kohezije, mišljenja smo kako Sarajevo, koje kao glavni grad reprezentira Bosnu i Hercegovinu, reflektirajući i njene fragilnosti i kontradikcije, može, kako piše Mouffe, razviti politiku koja "stvara jedinstvo u kontekstu konflikta i različitosti", i to ne amorfno jedinstvo, već temeljno pluralno, koje drugačije artikulira opoziciju između "mi" i "oni". Čini nam se tako prikladnim za sami urbani kontekst Sarajeva istaknuti novinu koju Mouffe eksplicira, a vezana je za radikalnu promjenu u političkom identitetu (Mouffe, 1999: 755) koja time dobiva konture jednog novog univerzalizma. Promjena koja je nekada i postojala, a koju je sada potrebno rekonfigurirati u suvremenom kontekstu podsjećajući se na sve ono što spaja ljude. U ovom kontekstu približavanje udaljenih identiteta "mi" i "oni" najjednostavniji je opis urbane društvene kohezije koja, iako u nesavršenoj formi, karakterizira Sarajevo, stvarajući time jedan zajednički sadržaj i značenje.

Biografija

Ades, A. F., i Glaeser, E. L. (1995). Trade and circuses: explaining urban giants. The Quarterly Journal of Economics, br. 110 (1), str. 195-227.

Aronowitz, S. (1992). The Politics of Identity: Class, Culture and Social Movements. Routledge, Chapman and Hall. New York.

Bogdanović, B. (2008). Tri ratne knjige: Grad i smrt; Srpska utopija; Grad i budućnost. Mediterran Publishing.

Coward, M. (2008). Urbicide: The politics of urban destruction. Routledge.

Jenson, J. (1998). Mapping social cohesion: The state of Canadian research. Canadian policy research networks. Ottawa.

Martín-Díaz, J. (2021). The Urban Transformation of Sarajevo: After the Siege, the Role and Impact of the International Community. Springer Nature.

Moore, A. (2016). Ethno-Territoriality and Ethnic Conflict. Geographical Review, br. 106 (1), str. 92-108.

Mouffe, C. (1998). Deliberative democracy or agonistic pluralism?. Dialogue International Edition, (7–8), str. 9-21.

Mumford, L. (2010). Kultura gradova. Mediteran Publishing. Novi Sad.

Sack, R. D. (1986). Human territoriality: its theory and history. Vol. 7. CUP Archive.

Schiefer, D., i Van der Noll, J. (2017). The essentials of social cohesion: A literature review. Social Indicators Research, br. 132 (2), str. 579-603.

Simoes Aelbrecht, P., Stevens, Q., i Kumar, S. (2022). European public space projects with social cohesion in mind: symbolic, programmatic and minimalist approaches. European Planning Studies, br. 30 (6), str. 1093-1123.

Toal, G., i Dahlman, C. T. (2011). Bosnia remade: Ethnic cleansing and its reversal. Oxford University Press.

Wirth, L. (1938). Urbanism as a Way of Life. American journal of sociology, br. 44 (1), str. 1-24.

Žuljić, V. J., Čengić, N. H., i Čakarić, J. (2015). Sarajevo metropola – Model razvoja. Acta Architectonca et Urbanística. Sarajevo.

ANU BiH
АНУ БиХ

RECONFIGURATION OF URBAN SARAJEVO. FROM AGONISTIC PLURALISM TO SOCIAL COHESION

Abstract: Paper entitled *Reconfiguration of urban Sarajevo. From agonistic pluralism to social cohesion*, is articulated in two interconnected parts. The first part of the paper deals, based on insights from urban sociology, the social perspective of the city, which is revealed as a peculiarity of human association and is related to a specific form of life. The ethno-territorial destruction of the city, which marked the 1990s, redefines comprehensive human relations, disrupting the original urban dynamics. Despite this, cities are not reduced to monolithic constructions of the exclusive, but remain "deposits of anthropological memory", and are tied, in the words of Bogdana Bogdanović, "to the better part of the human being".
The second part of the paper discusses agonistic pluralism and related challenges of urban and political cohesion. We start from the phrase "political Sarajevo", which, along with other connotations, expresses skepticism about the possibility of urban and socio-political cohesion. The last part of the paper confronts two models, deliberative democracy and agonistic pluralism, as models that can encourage favorable dynamics for the development of social cohesion, and we propose the transformation and reconfiguration of conflict dynamics in various forms of social cohesion.

Keywords: Sarajevo, agonistic pluralism, social cohesion, urban reconfiguration

ANU BiH АНУ БиХ